

การนำเสนอภาพและการแสดงปริศนาธิดามารในวรรณกรรมพุทธศาสนาพาทย์ไทย
The Picture Presentation and Their Riddles of Mara Daughters in Thai Version of
Buddhist Literatures

สทหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาการนำเสนอภาพของธิดามารตลอดจนปริศนาที่เหล่าธิดามารได้แสดงออกมาโดยมีจุดมุ่งหมายที่ไม่ได้มุ่งชัดเจนว่าการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการแสดงถึงสัญลักษณ์ในทางพุทธศาสนาด้วย ผลจากการศึกษาพบว่าภาพของธิดามารทั้งสาม ได้แก่ นางคันทหา นางอรดี และนางราคา ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุตต์ และแพร่กระจายลงมาสู่วรรณกรรมพุทธศาสนาพาทย์ไทยเฉพาะที่มาจากภาษาบาลี จำนวน 5 เรื่อง คือ พระธัมมปทัฏฐกถา สัมภารวิบาก ปฐมสมโพธิกถา ฎีกาพาหุง จนมาถึงมาระธิดาศิลปคำฉันท์ ภาพของธิดามารทั้งสามที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้นคือความเปรียบกับกิเลสที่เกิดขึ้นกับจิตใจมนุษย์ นอกจากนี้ชื่อของนางทั้งสามยังสัมพันธ์กับหลักธรรมทางพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัดเจน คือกามคุณทั้ง 5 ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ภาพของธิดามารและปริศนาธิดามารที่แสดงในวรรณกรรมจึงมุ่งให้ผู้อ่านเข้าใจสารธรรมทางพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ : ธิดามาร, ปริศนา, วรรณกรรมพุทธศาสนา

Abstract

This article aims to study picture presentation of Mara daughters and the riddles they created. The riddles were not only obstacles against the Buddha's noble practice but also kinds of symbol in Buddhism. The result of this study is that pictures of Mara daughters including Tanha, Oradee and Rakha appear in the Sutta Pitaka, Sakhatavaka, Mara Sangyut and spread into Thai version of Buddhist literatures. Five of which are derived from Pali language: Pradhamma Pathattakata, Samparavibakka, Pathom Somphothikatha, Dhika Pahum and Mara Daughters Art. The pictures of Mara daughters comparatively represent defilements occurring in human's mind. Besides, their names are obviously related to the Buddha's teaching about five sensual desires: material form, voice, smell, taste and touch. Therefore, their pictures and riddles shown in those five literatures are intended to make readers understand more about the Buddha's teaching.

Keywords : Mara daughters, Riddles, Buddhist literatures

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงนางคันทหา นางอรดีและนางราคา หลายท่านคงจะรู้จักในฐานะที่นางทั้งสามเป็นธิดาของพญามาราชิดราชหรือพญาวสวัตติมาร ในอีกด้านหนึ่งก็อาจรู้จักนางในฐานะที่นางคืออุปสรรคขัดขวางการบำเพ็ญพระโพธิญาณของพระมหาบุรุษซึ่งในเวลาต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เรื่องราวของธิดามารนี้มีกล่าวไว้อยู่ในพระสูตร ฎีกาต่างๆ รวมทั้งวรรณกรรมพุทธศาสนาเช่นอรรถกถาธรรมบท หมวดพุทธวรรค **ปฐมสมโพธิกถา สัมภารวิปาก ฎีกาพาหุง** นอกจากนี้เรื่องราวของธิดามารยังมีอิทธิพลต่อการรังสรรค์เป็นงานนิพนธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกวีที่มีชื่อว่าจมีนทรงสุริจิก (พราว บุญรัตน์) เป็นผู้นิพนธ์เรื่อง**มาระธิดาศิลป์คำฉันทขึ้นประดับในวงวรรณกรรม**

บทความนี้ผู้เขียนต้องการจะศึกษาเรื่องราวธิดามารทั้งสามที่ถูกอุปโลกน์ขึ้นมาทางฝ่ายพระพุทธศาสนาให้เป็นสัญลักษณ์ของบาป ความชั่วร้าย การเป็นกิเลสมารต่าง ๆ จนมาถึงการมีอิทธิพลต่อผู้นิพนธ์หรือเรียบเรียงวรรณกรรมพุทธศาสนาในเวลาต่อมาที่ได้ถ่ายทอดเรื่องราวของธิดามารเอาไว้ โดยมีการเพิ่มเติมและบรรจงถ่ายทอดภาพธิดามารทั้งสามให้มีอากัปกริยาเป็นเหมือนมนุษย์มากยิ่งขึ้น ทำให้ภาพความมีชีวิตชีวาของธิดามารมีลักษณะที่ชวนให้ค้นหาและตีความถึงอากัปกริยาแต่ละท่าทางที่ซ่อนอยู่ภายใต้หน้ากากรสขงงามของธิดามารว่าแท้ที่จริงแล้วคือ “บ่วง” ของมาร

จากการศึกษาและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่าการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของธิดามารยังไม่มีผู้ใดศึกษาลักษณะเฉพาะหรือแนวความคิดเกี่ยวกับธิดามาร ส่วนใหญ่มักศึกษาเรื่องมารหรือพญาวสวัตติมาร เช่นงานเรียบเรียงเรื่อง “มาร” ของนายกี อยู่โพธิ์ที่ศึกษาและอธิบายกำเนิด ประเภท ลักษณะและภาพของมาร วิจิต แก้วจินดา ได้ศึกษา “เทวบุตรมารในคัมภีร์บาลีของพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2533 ศึกษาถึงเพียงลักษณะของเทวบุตรมาร ขณะทีอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล ได้ศึกษา “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น” ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ.2546 มีการศึกษาเปรียบเทียบสำนวนปฐมสมโพธิกถาสำนวนต่าง ๆ ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือกล่าวถึงปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีการลำดับเรื่องของพระพุทธเจ้าผจญธิดาพญามารในปริจเฉทมารวิชัยที่แตกต่างกับปฐมสมโพธิฉบับอื่น ๆ แต่ก็ไม่ได้ศึกษาถึงปริศนาธรรมที่ธิดามารแสดงไว้ และอิสราพร พร้อมเพรียงพันธ์ได้ศึกษาเรื่อง “ชาตานิในวรรณกรรมตะวันตกและมารในวรรณกรรมไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดี เปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ.2545 กล่าวถึงการนำชาตานิและมารจากเรื่องเล่าและตำนานศาสนาสร้างเป็นตัวละครในวรรณกรรม และพบข้อสังเกตคือบทบาทของชาตานิและมารก็มีความคล้ายคลึงกัน ในฐานะผู้ท้าทายพระเจ้าและผู้ทดสอบมนุษย์

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่ายังไม่งานวิจัยใดที่จะศึกษาถึงเฉพาะภาพของธิดามารในวรรณกรรม ส่วนใหญ่มักมุ่งประเด็นไปที่พญาวาสวัตติมารและความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า โดยมีธิดามารเป็นองค์ประกอบที่ช่วยเสริมลักษณะที่สำคัญของพระพุทธเจ้าและพญาวาสวัตติมารให้มีความโดดเด่นขึ้นมา บทความนี้จะศึกษาถึงการนำเสนอภาพของธิดามารที่ปรากฏในวรรณกรรมตลอดจนปริศนาธิดามาร ที่มีกรกล่าวไว้ในวรรณกรรมเพื่อแสดงถึงลักษณะการนำเสนอภาพและปริศนาธรรมของธิดามาร ว่ามีวิธีการนำเสนอในด้านใดและอย่างไรบ้าง

ภูมิหลังของธิดามาร: ตัณฑหา อรดี ราดา

ธิดามารหรือที่มีนามเรียกแต่ละนางว่า ตัณฑหา อรดี และราดา เป็นธิดาของพญามาราธิราชหรือมารผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติ สวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติจัดอยู่ในลกามาพจรภูมิหรือที่รู้จักกันเป็นอย่างดีว่าเป็นสวรรค์ ๖ ชั้น ถ้านับไล่เรียงสวรรค์แต่ละชั้นไปแล้ว จะเริ่มต้นจากจาตุมหาราชิกา ดาวดึงษายามา ดุสิตา นิมมานนรดีและสิ้นสุดที่ปรนิมิตตวสวัตติ สวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตตินี้อยู่สูงจากสวรรค์ชั้นนิมมานนรดีได้ถึง 672,000 โยชน์ อายุของเทพดาที่อยู่ในสวรรค์ชั้นนี้อยู่ได้ถึง 16,000 ปีทิพย์ ซึ่งสวรรค์ชั้นดังกล่าวอยู่ในลกามาพจรภูมิ สวรรค์ชั้นนี้สามารถแบ่งออกได้เป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นแดนของเทพดา มีปรนิมิตตวสวัตติเทวราชเป็นหัวหน้า และอีกส่วนหนึ่งเป็นแดนของหมู่มารมีพญาวาสวัตติมารเป็นหัวหน้า ดินแดนทั้งสองฝั่งนี้ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวไว้ว่าต่างฝ่ายต่างอยู่อย่างไม่เกี่ยวข้องกัน ตัวอย่างกล่าวว่า “แลในชั้นฟ้านี้มีพญา 2 องค์แล บ่ห่อนได้ไปเฝ้าไปคลักกัน” (พญาลิขิต, 2535, หน้า 211) ด้านกำเนิดของธิดามารทั้งสามนั้นถือกำเนิดขึ้นมาจากอุปปาดิกะ หรือพวกที่เกิดขึ้นมาโดยมีร่างกายเติบโตทันที มีแรงกรรมเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นใด กำเนิดของเทพประเภทนี้ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวไว้ว่า “หากเกิดเป็นตัวเป็นตนใหญ่แล้วทีเดียว เป็นต้นว่าพรหมแลเทวดาแลสัตว์นรกนั้นแล” (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2543, หน้า 72)

การที่กล่าวว่าธิดามารทั้งสามมีกำเนิดแบบอุปปาดิกะนี้ เป็นเพราะว่าธิดามารมีสถานะเป็นเทพเช่นกัน นอกเหนือจากที่กล่าวไว้ในความหมายของการเป็นสิ่งชั่วร้าย การเป็นอุปสรรคขัดขวาง กล่าวคือในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาประเภทฎีกาและปกรณ์ระบุว่ามารก็คือเทวบุตรมารในอีกรูปหนึ่ง มารมีความหมาย 2 ความหมาย ความหมายแรกคือกามเทพ ส่วนอีกความหมายหนึ่งคือเทพเจ้าแห่งการทำลายล้าง การขัดขวางคุณความดี (กี อยู่โพธิ์, 2477, หน้า 66) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายเพิ่มเติมว่ามารถูกจัดให้เป็นบุคลาธิษฐานแห่งสภาวะอันทำลายล้างด้วยดี (กี อยู่โพธิ์, 2477, หน้า 66) ทั้งนี้เรายังจะรู้จักความหมายของมารในความหมายที่สองมากกว่าคือการเป็นเทพแห่งการทำลาย การขัดขวางคุณความดีและการเป็นอุปสรรคนั่นเอง (วิชิต แก้วจินดา, 2533, หน้า 5-9) ดังนั้นเมื่อกกล่าวถึงมารแล้วจึงมักเข้าใจว่าหมายถึงความชั่วร้าย การเป็นอุปสรรคมากกว่าความหมายอื่นๆ

ส่วนที่อยู่และการปรากฏกายของธิดามารทั้งสามนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่าที่อยู่ของธิดามารทั้งสามน่าจะอยู่ในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติเช่นเดียวกับพญาวสวัตติมารผู้เป็นบิดา ส่วนการปรากฏกายของนาง นางจะไม่ปรากฏกายออกมาถ้าไม่จำเป็นหรือถ้าไม่ใช่คำสั่งของพญามาราริราช มีหลักฐานว่านางทั้งสามได้ปรากฏกายเมื่อพญาวสวัตติมารทรงคร่ำครวญที่ไม่สามารถขัดขวางให้พระมหานุรุชทรงละการบำเพ็ญพระโพธิญาณต่อไปได้ ธิดามารทั้งสามจึงเข้าปลอบประโลมบิดาพญามาร และเมื่อทราบถึงเหตุที่ทำให้พญาวสวัตติมารคร่ำครวญต่างก็รับอาสาจะไปใช้จิตมายาลวงให้พระมหานุรุชต้องหลุดพ้นจากการบำเพ็ญพระโพธิญาณ

ในอีกด้านหนึ่งนั้นเป็นเพราะว่าธิดามารทั้งสามก็มีลักษณะที่คล้ายกับพญาวสวัตติมารประการหนึ่งคือไม่มีรูปลักษณะที่แน่นอน เนื่องจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติเป็นสวรรค์ชั้นที่เหล่าเทพดาหรือแม้แต่หุม่มารที่อยู่หากจะประสงค์สิ่งใดก็สามารถเนรมิตได้ตามความปรารถนา จึงไม่ปรากฏว่าพญาวสวัตติมาร ธิดามารรวมทั้งเหล่ามารจะมีรูปร่างที่แน่ชัดหรือแบบใดอย่างไร ทั้งนี้เพราะพญาวสวัตติมารสามารถแปลงกายตามแต่ที่จะเนรมิตรูปร่างตามความปรารถนาให้เป็นเทพ มนุษย์ สัตว์ชนิดต่างๆ เช่น ภู ภูว (สนธิวรรณ อินทิลิป, 2536, หน้า 414) เช่นเดียวกับหุม่มารก็สามารถเนรมิตกายามีลักษณะที่น่าสะพรึงกลัวต่างๆ ตามแต่ใจปรารถนา ดังเหตุการณ์เมื่อครั้งยกทัพมาล้อมพระมหานุรุชใต้ต้นมหาโพธิ์ หุม่มารก็มีการนิมิตรูปร่างแปลกประหลาดมากมาย ดังนั้นธิดามารทั้งสามจึงน่าจะไม่มีรูปลักษณะที่แน่นอนเหมือนกัน หากแต่ในจิตรกรรมหรือแม้แต่ในวรรณกรรมมักจะนำเสนอภาพธิดามารทั้งสามในรูปร่างของหญิงงาม การนำเสนอภาพหญิงงามของธิดามารนั้นสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายชื่อของนางด้วย

ภาพของธิดามารจากอรรถถาธรรมบทผู้มาระธิดาศิลปคำฉันท์

เมื่อกล่าวถึงนางต้นหา อรดี ราคา ผู้ที่ศึกษาวรรณกรรมพุทธศาสนาคงจะสามารถแปลความหมายจากชื่อเรียกของนางทั้งสามไว้ได้ระดับหนึ่งแล้วว่าการที่เรียกชื่อธิดามารทั้งสามนี้ว่าต้นหา อรดี ราคาคงจะมีความสัมพันธ์กับความหมายเชิงพุทธศาสนาอย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะคำทั้งสามคำนี้จัดว่าเป็นคำเรียกกิเลสมารทั้งสิ้น คือต้นหาหมายถึงความทะยานอยาก ความปรารถนา อรดีหมายถึงความขิงเคียด ความไม่ยินดียินร้าย ความริษยา ส่วนราคาหมายถึงความกำหนัด การยินดีอยู่ในกาม (พระโสภณคณาภรณ์, 2522, หน้า 119-120) แต่ถึงแม้ว่าทั้งต้นหา อรดี และราคาจะถูกจัดว่าเป็นกิเลสมารก็อาจถูกแย้งขึ้นมาได้ว่าถ้าอย่างนั้นหมายถึงว่าพระพุทธเจ้าไม่สามารถกำจัดกิเลสมารได้จนหมดสิ้น เพราะต้องผจญกับการนิมิตภาพของนางทั้งสาม แต่หากเชื่อในพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าต้องยอมรับว่ามารคือตัวแทนที่ถูกอุปโลกน์ขึ้นมาให้มีตัวตน มีชีวิต จัดว่าเป็นอมมนุษย์ชนิดหนึ่ง อย่างไรก็ตามก็ อยู่โพธิ์ได้กล่าวไว้ว่าเรื่องของธิดามารนี้เพิ่งมีมาปรากฏหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว (ก็ อยู่โพธิ์, 2477, หน้า 141) ทั้งนี้เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงสามารถชำระกิเลสได้ทั้งหมดทั้งปวง หากแต่เงื่อนไขการสร้างให้ธิดามารซึ่งมีสถานะของกิเลสมารนี้ให้มีตัวตน มีชีวิต เพราะในทางพระพุทธศาสนาต้องการที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการสอนเพื่อให้ชี้ให้เห็นถึงโทษของกิเลสมารที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยนามธรรม หากจะต้องอธิบายด้วยรูปธรรมให้มีความชัดเจนมากขึ้น

เรื่องราวของชิตามารปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุตต์ เนื้อความในมารชิตสูตรหรือพระสูตรที่ว่าด้วยชิตามาร รวมไปถึงเรื่องราวชิตามารยังปรากฏในพระคัมภีร์ชาดกภูฏกถา และพระคัมภีร์ปัทมภูฏกถา (วิชิต แก้วจินดา, 2533, หน้า 42) และนอกจากนี้เรื่องราวชิตามารยังได้แพร่หลายมาสู่วรรณกรรมพุทธศาสนาเฉพาะพากย์ไทยดังที่จะกล่าวต่อไป ทั้งนี้วรรณกรรมพุทธศาสนาพากย์ไทย* ที่ผู้เขียนบทความเลือกศึกษาจะศึกษาเฉพาะวรรณกรรมบางเรื่องทีกล่าวถึงหรือนำเสนอภาพของชิตามารเท่านั้น

1. ชิตามารในอรรถถาธรรมบท หมวดพุทธวรรค

พระคัมภีร์ปัทมภูฏกถาหรืออรรถถาธรรมบทคือวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีความสำคัญ กล่าวคืออรรถถาธรรมบทแต่งขึ้นเพื่อสำหรับอธิบายเรื่องราวในพระชาติปัจจุบันของพระพุทธเจ้า มีลักษณะตรงกันข้ามกับอรรถถาชาดกซึ่งเป็นการอธิบายเรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า (ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง, 2545, หน้า 38) อรรถถาธรรมบทมีทั้งหมด 26 หมวดหรือ 26 วรรค ได้แก่ ยมกวรรค อัปมาทวรรค จิตตวรรค ปุปผวรรค พาลวรรค ปณทิตตวรรค อรหันตวรรค สหัสสวรรค ปาปวรรค ทณทวรรค ชรยวรรค อตตวรรค โลกวรรค พุทธวรรค สุขวรรค ปิยวรรค โกชวรรค มลวรรค ชัมมัญญวรรค มัคควรรค ปกณณกวรรค นิรยวรรค นาควรรค ตัณหวรรค ภิกขุวรรค พราหมณวรรค มินิทานประกอบอยู่ในธรรมบทจำนวน 302 เรื่อง สำหรับเรื่อง “ชิตามาร” นี้ปรากฏอยู่ในหมวดที่ 14 พุทธวรรค วรรณนา มีชื่อว่า “มารชิตา” เนื้อเรื่องของชิตามารที่ปรากฏในอรรถถาธรรมบทกล่าวถึงพราหมณ์และนางพราหมณ์คู่หนึ่งมีความปรารถนาจะยกธิดาที่มีชื่อว่านางมาคันทียา ซึ่งมีรูปร่างมียิ่งนักให้กับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ทรงตรัสอะไรกับพราหมณ์นอกจากนำเรื่องราวอดีตชาติมาเล่าให้พราหมณ์ฟังว่าหลังจากที่พระมหาบุรุษทรงสละราชสมบัติแล้วนั้น พญาสวัสดิ์ติมารต้องการจะขัดขวางการบำเพ็ญพระสัพพัญญุตญาณจึงออกติดตามพระมหาบุรุษนานถึง 7 ปี แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ชิตามารทั้งสามคือนางตัณหา นางอรติและนางราคาได้ปรากฏกายขึ้น

เมื่อชิตามารทั้งสามทราบถึงจุดประสงค์ของบิดาพญามารที่ต้องการขัดขวางไม่ให้พระมหาบุรุษตรัสรู้ แต่ก็ไม่ได้สำเร็จ จึงกล่าวแก่พญามารว่านางทั้งสามจะผูกพระพุทเจ้าไว้ด้วย “บ่วง” อันมีราคาเป็นประธาน ชิตามารทั้งสามต่างชวนกันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ต่างคิดกันว่า “ความประสงค์ของพวกบุรุษ สูงๆ ต่ำๆ แล, บางพวกมีความรักในเด็กหญิงรุ่นทั้งหลาย, บางพวกมีความรักในพวกหญิงที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย, บางพวกมีความรักในพวกหญิงที่ตั้งอยู่ในมัชฌิมวัย, บางพวกมีความรักในพวกหญิงที่ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย;” (พระคัมภีร์ปัทมภูฏกถาแปล ภาค 6, 2501, หน้า 101) เมื่อคิดได้ดังนั้นชิตามารทั้งสามต่างจึงนิมิตรูปร่างตนเองให้เป็นไปตามที่นางปรารถนา นั่นก็คือเป็นเด็กหญิงรุ่น เป็นหญิงมีครรภ์ที่คลอดแล้วและยังไม่คลอด เป็นหญิงวัยปานกลางและหญิงวัยชรา แล้วจึงชักชวนกันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อจะคิดประณินบัตถิปฏิบัติ

* คำว่าวรรณกรรมพุทธศาสนาพากย์ไทย หมายถึงวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีต้นฉบับเป็นภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤต ต่อมามีการแปลจากภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย โดยในบทความนี้ผู้เขียนเลือกศึกษาเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนาพากย์ไทยที่มาจากภาษาบาลีเท่านั้น

แต่เมื่อพระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นกิริยาของธิดามารทั้งสามนั้นกลับไม่รู้สึกยินดีในร้าย หากยังเทศนาต่อนางด้วยว่าพระองค์หลุดพ้นจากกิเลสอันมีรากจะเป็นต้นแล้ว นางทั้งสามจึงนำพระองค์ไปสู่อำนาจของนางเพื่อการใดหรือเพื่อสิ่งใด หลังจากพระองค์ตรัสเสร็จธิดามารทั้งสามจึงได้หายไปจากที่นั่น เรื่องราวดังกล่าวก่อนหน้านี้นี้ พระพุทธเจ้าทรงนำมาตรัสกับมาคันทียพราหมณ์ถึงการที่จะนำธิดามาปรนนิบัติปฏิบัติ พระองค์ว่าในกาลก่อนพระองค์ก็ไม่ทรงยินดีในร้ายกับรูป โจมสตรีหรือแม้แต่ยินดีในเมถุนเลย เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้อยู่เหนือทั้งปวงไม่ลงมาแปดเปื้อนด้วยมลทินใดใด คำสนทนาที่พระพุทธองค์ตรัสไว้แก่มาคันทียพราหมณ์ก็คือ “แม้ความพอใจในเมถุน ไม่ได้มีแล้ว เพราะเห็นนางตัมหา นางอรดี และนางราคา, เพราะเห็นสรีระแห่งธิดาของท่านนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยมูลและกิริส, (เราจักมีความพอใจในเมถุนอย่างไรได้?) เราย่อมไม่ปรารถนาเพื่อจะแตะต้องสรีระธิดาของท่านนั้น แม้ด้วยเท้า.” (พระธรรมปิฎกเถรธรรมาเถร ภาค 6, 2501, หน้า 104) เรื่องราวของธิดามารในอรรถกถาธรรมบทมีลักษณะเด่นคือพระพุทธเจ้าทรงนำมาเป็นตัวอย่างสอนแก่มาคันทียพราหมณ์ถึงการที่พระองค์ทรงอยู่เหนือทั้งปวงแม้แต่รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ทรงมองว่าร่างกายคือมูลครูด สิ่งไม่สะอาด ของสวยๆ งามๆ ไม่จริงยั่งยืน แม้แต่ธิดามารทั้งสามก็ยังไม่สามารถทำลายพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้

2. ธิดามารในสัมภารวิบาก

กัมภีร์ สัมภารวิบาก เป็นหนึ่งในกัมภีร์ที่สำคัญในบรรดาวรรณคดีพุทธประวัติอีก 6 เรื่อง ได้แก่ สัมภารวิบาก สัมปิตตมทานิทาน ปฐมสมโพธิ พุทธานุประวัติ ชินมทานิทาน และทศโพธิสัตตททต (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533, หน้า 131-210) คำว่าสัมภารวิบากในที่นี้มีความหมายว่าผลแห่งกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาต่อเนกชาติ (ก.หงส์สดารมภ์, 2468, หน้า 69) สาระสำคัญของกัมภีร์เล่มนี้กล่าวถึงประวัติพระพุทธเจ้านับตั้งแต่เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์จนมาถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในแต่ละสมัยและไปสิ้นสุดที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน สัมภารวิบาก มีการแปลและเรียบเรียงขึ้นเป็นภาษาไทยโดยนาคะประทีปและพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ.2471 โดยสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

สำหรับเรื่องของธิดามารที่ปรากฏใน สัมภารวิบาก ในหัวข้อที่ว่าด้วย “มารวิชยกถา” กล่าวถึงพญาวสวัตติมารมีความมุ่งหมายที่จะกำจัดพระมหาบุรุษ เพื่อป้องกันมิให้พระองค์นำพามนุษย์ก้าวล่วงพ้นจากแดนวิสัยของพญามาราราชราช คิดได้ดังนั้นจึงดำริให้ธิดามารทั้งสามคือนางตัมหา นางอรดี นางราคาเร่งไปขัดขวางมิให้พระมหาบุรุษสำเร็จพระโพธิญาณ ธิดามารทั้งสามน้อมรับคำสั่งแล้วจึงเร่งรุดไปยังสำนักของพระมหาบุรุษ แผนการแรกเริ่มต้นขึ้นเมื่อนางราคาเป็นฝ่ายกล่าวเชื่อเชิญให้พระมหาบุรุษดำเนินรอยตามนางไป พระมหาบุรุษตรัสถามว่านางนี่คือใคร นางทูลว่านางคือราคาผู้หวังเหนี่ยวให้สัตว์โลกมีความยินดีในกาม เมื่อพระมหาบุรุษได้ฟังดังนั้น ก็ตรัสไล่ นางและกล่าวว่านางเป็นผู้มีแต่ความมืดมนอนธกาล หลังจากนั้นนางอรดีจึงเป็นฝ่ายเข้าไปเชื่อเชิญแทน พระมหาบุรุษก็ตรัสถามด้วยคำถามเดิม นางทูลว่านาง

หน่วงเหนี่ยวสัตว์โลกด้วยโทษะ ซึ่งยากนักที่มนุษย์จะหลุดพ้นจากอาภรณ์นี้ พระมหาบุรุษก็ตรัสเช่นเดิม จนในที่สุดเหลือนางคันทา นางคันทาก็เข้าไปใกล้พระมหาบุรุษด้วยอากัปกริยาคล้ายกับกับออร์ดีและราคนางกล่าวว่านางผูกสัตว์โลกไว้ด้วยคันทาหรือความอยากปรารถนา พระมหาบุรุษก็ตรัสแก่นางคันทา เช่นเดียวกับกรณีของออร์ดีและราคา

เมื่อธิดามารทั้งสามไม่สามารถจู่ครั้งให้พระมหาบุรุษดำเนินตามรอยทางแห่งกิเลสุมารได้สำเร็จ ทั้งสามต่างพากันสำแดงลีลาอาการมารยาแห่งหญิง โดยการเยื้องกราย สายหน้า ชำเลืองมอง ขับร้อง เพื่อหวังให้พระมหาบุรุษจะมีความรู้สึกกำหนดขึ้นมา แต่ด้วยผลกรรมที่นางทั้งสามคิดร้ายนั้นได้บันดาลให้ธิดามารทั้งสามกลับมีรูปร่างเป็นหญิงชราขึ้นมา มีรูปโฉมที่น่าเกลียดน่ากลัว นางทั้งสามรู้สึกละเอียดใจยิ่งนักจึงรีบพากันกลับมาเฝ้าพญาวสวัตติมารแล้วทูลถึงเรื่องราวต่างๆ จึงเป็นเหตุให้พญาวสวัตติมารรู้สึกโกรธและสั่งให้เหล่ามารทั้งหลายยกทัพไปล้อมพระมหาบุรุษ เหตุการณ์ต่อไปก็คือมารผจญนั่นเอง

3. ธิดามารในปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ปฐมสมโพธิกถา คือวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องหนึ่งที่ได้รับคามนิยมอย่างแพร่หลาย **ปฐมสมโพธิกถา** มีอยู่หลายฉบับ เช่น ปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระสังฆราช (สา) ปฐมสมโพธิกถาฉบับอื่นต่าง ๆ แต่ฉบับที่เมื่อกล่าวถึงแล้วนักศึกษาวรรณคดีไทยมักรู้จักมากที่สุดคือฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดังนั้นในบทความนี้ผู้เขียนจะขอกล่าวเพียงฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเท่านั้น **ปฐมสมโพธิกถา** มีเนื้อหาทั้งหมด 29 ปริเฉทหรือ 29 ตอน

ใน **ปฐมสมโพธิกถา** ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้กล่าวถึงธิดามารไว้ในปริเฉทที่ 11 ว่าด้วย “โพธิสัตว์พญามาร” ถัดจากปริเฉทที่ 9 ซึ่งว่าด้วยเรื่อง “มารวิชัยปริวรรต” หรือตอนที่พญาวสวัตติมารพร้อมด้วยพลเสนามารมาล้อมพระมหาบุรุษเพื่อขัดขวางไม่ให้พระมหาบุรุษบรรลุพระโพธิญาณ เนื้อความตอนนี้กล่าวถึงหลังจากที่พญาวสวัตติมารต้องพ่ายแพ้แก่พระสัพพัญญุตญาณของพระมหาบุรุษ จนทำให้พระแม่ธรณีต้องขึ้นมาจากพระธรณีเพื่อเป็นประจักษ์พยาน บิบน้ำพระโมลีไหลพัดพาหม่อมมารให้ลอยไปตามกระแสน้ำแล้วนั้น พญาวสวัตติมารกลับมามีจิตโทมัส นั่งอยู่ในหนทางใหญ่แห่งหนึ่ง เอานขา(เล็บ)จีดลงแผ่นดินถึง 16 ครั้งนี้ถึงเหตุที่พญามารไม่สามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้ เช่นเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ ลำดับนั้นธิดามารทั้งสามจึงปรากฏและพอราบถึงเหตุปริวิตกของพญามารผู้เป็นบิดา จึงอาสาจะไปกระทำจิตมายาให้พระมหาบุรุษตกอยู่ภายใต้นางทั้งสาม แต่เมื่อธิดามารทั้งสามได้พบกับพระมหาบุรุษแล้ว พระองค์กลับไม่ยินดียินร้ายกับการพ้อรับขับร้อง การทำจิตมายาต่าง ๆ กลับทรงสั่งสอนว่าทรงตัดกิเลสสมรรคาหลุดพ้นไปแล้ว ธิดามารทั้งสามจึงประจักษ์แก่ใจเห็นคล้อยตามบิดา

4. ธิดามารในฎีกาพาทุง

ฎีกาพาทุง หรือ **ฎีกาขมมังคลอัฐกเทศนา(พาทุง)** เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่กล่าวถึงชัยชนะที่พระพุทธรเจ้าทรงได้รับต่อผู้ที่คิดจะทำร้ายพระองค์ซึ่งมีทั้งหมดแปดครั้ง ชัยชนะทั้งแปดครั้งของพระพุทธรเจ้า

มีดังนี้ ครั้งที่ 1 มารวิชัย ครั้งที่ 2 อาพวกสูตร ครั้งที่ 3 นาพาคิริสูตร ครั้งที่ 4 อังคฺลิมาลสูตร ครั้งที่ 5 จิญจมาณวิกาวัตถุ ครั้งที่ 6 สัจจกสูตร ครั้งที่ 7 นันโทปนันทสูตร และครั้งที่ 8 พรหมนิมิตตสูตร ใน **ฐิติกาพาหุง** กล่าวถึงชัยชนะครั้งที่ 1 มารวิชัยไว้โดยคงเนื้อความตามพุทธประวัติตอนมารผจญไว้อย่างบริบูรณ์

ฐิติกาพาหุง กล่าวเปิดฉากชัยชนะแห่งพระพุทธเจ้าครั้งที่ 1 มารวิชัยด้วยการกล่าวถึงพญาวาสวัตติมารได้ ฟังเสียงการสรรเสริญพระมหาบุรุษจากเหล่าเทพยดา บังเกิดความกังวลว่าพระมหาบุรุษและเหล่ามนุษย์จะก้าวล่วงพ้นจากแดนวิสัยของตน จึงสั่งให้ธิดามารทั้งสามเร่งไปขัดขวางพระมหาบุรุษทุกวิถีทาง ฝ่ายธิดามารเมื่อรับคำสั่งแล้วพร้อมด้วยบริวารของนางฝ่ายละ 500 พากันไปสู่สำนักพระมหาบุรุษ นางค้นหาถือนางเป็นพี่จึงเป็นฝ่ายแสดงท่าทางจรตมายาต่อพระมหาบุรุษ พระมหาบุรุษตรัสถามว่านางนี้มีชื่ออะไร นางค้นหาทูลว่านางชื่อค้นหา ส่วนเหตุที่มีชื่อนี้เพราะนางผูกให้สัตว์โลกหลงไปด้วยความปรารถนา ส่วนนางราคาผู้เป็นน้องสาวคนรองกล่าวว่าเหตุที่นางมีชื่อนี้เพราะนางผูกให้สัตว์โลกอยู่ในภาวะคำถุณษา กำหนดในกามคุณทั้งห้าและนางอรดีน้องสาวคนสุดท้ายกล่าวว่าเหตุที่นางมีชื่อนี้เพราะนางผูกให้สัตว์โลกอยู่ในอารมณ์แห่งความโกรธและความโทมนัส พระมหาบุรุษตรัสไล่ให้นางทั้งสามกลับไปสู่แดนของนาง เพราะพระมหาบุรุษหลุดพ้นจาก “กิเลส” ทั้งหลายต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว เหล่าธิดามารเมื่อไม่สามารถหน่วงเหนี่ยวให้พระมหาบุรุษหลงไหลในกิเลสตามที่นางนิมิตขึ้น บังเกิดเหตุอัศจรรย์คือธิดามารทั้งสามกลับมีร่างกายชราภาพลง มีผมหงอก ฟันหัก นางทั้งสามจึงกลับมาทูลพญามาราริราชผู้เป็นบิดา

5. ธิดามารในมาระชิตาธิลปคำฉันท์

มาระชิตาธิลปคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่แต่งขึ้นโดยกวีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชื่อว่าจมีนทรงสุรกีจ (พราว บุญรัตพันธุ์) งานนิพนธ์เรื่องนี้ไม่เป็นที่ปรากฏแพร่หลายนัก การนำเสนอวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องนี้จึงนับว่าเป็นการเผยแผ่วรรณกรรมที่ไม่เป็นที่รู้จักออกสู่สาธารณชนวรรณกรรมพุทธศาสนาด้วย **มาระชิตาธิลปคำฉันท์** แบ่งเนื้อหาออกเป็นวรรค มีทั้งหมด 7 วรรค สำหรับเรื่องราวธิดามารที่ปรากฏใน **มาระชิตาธิลปคำฉันท์** เมื่อเปิดฉากก็กล่าวเปิดตัวธิดามารทั้งสามในลักษณะการของการแสดงภาพสตรีที่ยังหลงอยู่ในกามารมณ์หรือถ้าจะจำกัดความให้แคบลงมาก็คือการอยู่ในกิเลสเกี่ยวกับรูป รส กลิ่น เสียงหรือกามคุณทั้ง 5 ธิดามารทั้งสามต่างฝ่ายต่างก็แสดงจรตมายายั่วยวนให้พระพุทธองค์น้อมพระทัยใส่ แต่พระพุทธองค์กลับเห็นร่างนางแปลงและอาภักปิริยาที่นางแสดงออกยังข้องติดอยู่ในกิเลสที่จะเป็นอุปสรรคขัดขวางทางแห่งนิพพาน จึงทรงปลงสังขารและไม่ข้องเกี่ยวกับนางทั้งสาม

จากที่ได้ศึกษาเรื่องราวของธิดามารที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนา จะสังเกตได้ว่าเรื่องราวของธิดามารที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้น ไม่ได้ระบุอย่างชัดเจนว่าจะเกิดขึ้นก่อนพระมหาบุรุษจะตรัสรู้หรือภายหลังจากตรัสรู้ อย่างไรก็ตามนักวิชาการบางท่านก็ได้กล่าวว่าเรื่องราวธิดามารน่าจะเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระองค์ประทับเสวยวิมุตติสุขที่ต้นอชปาลนิโครธในสัปดาห์ที่ 5 หลังการตรัสรู้ (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546, หน้า 235 และสนธิวรรณ อินทลิล, 2536, หน้า 412) ขณะที่บางแห่งก็กล่าวว่าเรื่องราวของธิดามาร

น่าจะเกิดขึ้นก่อนตรัสรู้ดังหลักฐานใน *ภิกขาพาหุง* ที่กล่าวถึงการที่ชิตามารมาแสดงจิตมายนั้นต้องการที่จะเป็นแบบทดสอบพระมหาบุรุษว่าจะทำให้พระองค์หวนระลึกถึงความสุขในฆราวาส เคยเป็นกษัตริย์ แวดล้อมด้วยนางสนมซึ่งเปรียบได้กับชิตามารทั้งสาม แต่เมื่อพระองค์ทรงละกิเลสจนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จึงเป็นเพียงแบบทดสอบลองใจพระองค์เท่านั้น (กิ อยู่โพธิ์, 2477, หน้า 160-161) อย่างไรก็ตามเรื่องนี้ไม่ได้มุ่งแย้งความคิดเกี่ยวกับเรื่องลำดับเวลา หากจะนำเสนอถึงแก่นความคิดสำคัญเกี่ยวกับปริศนาของชิตามารทั้งสาม นับตั้งแต่ชื่อเรียกของนางจนมาถึงจิตมายนางทั้งสาม โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่องสุดท้ายคือ *มาระชิตาธิลปคำฉันท์* นับเป็นวรรณกรรมเล่มแรกที่น่าสนใจของชิตามารในลักษณะใกล้เคียงกับมนุษย์มากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าผู้นิพนธ์วรรณกรรมเรื่องนี้ต้องการชี้ให้เห็นถึงนางมารทั้งสามเป็นสัญลักษณ์ของกิเลสมนุษย์อย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นนั่นเอง

ปริศนาชิตามาร

ถ้าหากพิจารณาถึงโครงเรื่องของ “ชิตามาร” จากวรรณกรรมเล่มต่าง ๆ ที่กล่าวไปแล้วนั้น จะพบว่าจากการสรุปสาระสำคัญของชิตามารจากวรรณกรรมพุทธศาสนาเล่มต่าง ๆ ข้างต้นนี้ สังเกตได้ว่าโครงเรื่องมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งนี้ความน่าสนใจอยู่ที่ชื่อเรียกของนางรวมไปถึงพฤติกรรมที่นางแสดงออกมามากกว่า

ปริศนาคือศิลปะการใช้ภาษาแสดงให้เห็นถึงความฉลาดหลักแหลมของคนในสมัยโบราณ ทั้งนี้ศิลปะการใช้ภาษานี้ยังมีลักษณะพิเศษคือสามารถกำหนดคำถามขึ้นมาเพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกสับสน นับเป็นการทดสอบเขาวาน์ปัญญาของผู้ที่ถูกถามหรือผู้ที่ไม่รู้คำตอบมาก่อน (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543, หน้า 185) ปริศนานอกจากจะเป็นการทดสอบฝ่ายตรงข้ามแล้ว ยังเป็นกลวิธีหนึ่งที่จะวัดปัญญาของผู้ถูกทดสอบว่าผู้ที่ถูกทดสอบสามารถแก้ไขปริศนาด้วยปัญญาในระดับพื้นฐานและระดับลุ่มลึกอย่างไรได้อีกด้วย ทั้งนี้ปริศนาที่ปรากฏจากเรื่องราวของชิตามารนี้อาจจะไม่ใช่ปริศนาที่อาศัยศิลปะการใช้ภาษาเท่านั้น เว้นไว้แต่ปริศนาที่ต้องตีความจากชื่อเรียกของนาง ส่วนปริศนาอื่นนั้นมีลักษณะคล้ายกับปริศนาธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตีความปริศนาธรรมเกี่ยวกับอารมณ์ของมนุษย์ ซึ่งลักษณะการนำเสนอภาพของการตีความปริศนาเกี่ยวกับอารมณ์ของมนุษย์เห็นได้อย่างชัดเจนในวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งคือ *กายนคร*

สำหรับปริศนาสามารถวิเคราะห์ได้จากเรื่องของชิตามารนี้ มีปริศนาอยู่หมวดใหญ่ๆ ทั้งหมด 2 หมวดคือ คำเรียกชื่อและการแสดงอติถัมมารยา รายละเอียดมีดังนี้

1. คำเรียกชื่อ: การนำคำศัพท์ทางพุทธศาสนาอ้างอิงถึง

ในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการประพันธ์ อธิบายความหมายของการอ้างอิงไว้ว่าเป็นการกล่าวถึงเรื่องอื่นนอกเรื่องทีเขียน เช่น กล่าวถึงบุคคล เหตุการณ์ นิทานหรือวรรณกรรมอื่น ๆ การอ้างอิงยังเป็นการแสดงความรอบรู้ของผู้เขียน จุดประสงค์ทั่วไปของการอ้างอิงก็เพื่อที่จะขยายงาน

เขียนวรรณกรรมนั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้นหรือให้เกิดความหลากหลาย หรือให้ถ้อยคำมีน้ำหนัก หรือให้น่าสนใจ ประทับใจยิ่งขึ้น และการอ้างถึงอาจจะทำให้งานเขียนนั้นโดดเด่นยิ่งขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539, หน้า 5-7) ในที่นี้ผู้เขียนบทความมีความเห็นว่าการอ้างถึงเป็นกลวิธีการที่เกี่ยวข้องการนำศัพท์ทางพุทธศาสนา มาอ้างถึงชื่อของธิดามารทั้งสาม เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นว่าธิดามารทั้งสามก็คืออภิมงคลที่เกิดขึ้นกับมนุษย์

นับตั้งแต่ชื่อเรียกของธิดามารทั้งสามคือคันทา อรดีและราคะ ผู้ที่คุ้นเคยกับศัพท์ทางพุทธศาสนา คงจะทราบดีว่าคำศัพท์ทั้ง 3 คำนี้คือคำที่เรียกกิเลสอันเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของมนุษย์ทั้งสิ้น คำว่าคันทานั้นพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวไว้ว่าเป็นอภิมงคลของมนุษย์ที่เกิดจากเวทนาเป็นปัจจัย มีอวิชชาเป็นมูลฐาน เมื่อมนุษย์รับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง อาจจะเป็นความยินดี ความชอบใจและไม่ชอบใจก็ย่อมจะคล้อยตามสภาวะของอารมณ์ในขณะนั้น (พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตโต], 2543, หน้า 490-491) ส่วนคำว่าอรดีหรืออรดี ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ได้อธิบายไว้ว่าความซึ่งเครียด ความไม่ยินดีด้วย ความริษยา (พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตโต], 2546, หน้า 249) และคำว่าราคะ หมายถึงความกำหนัด ความยินดีในกาม ความติดใจหรือความข้อมใจติดอยู่ในอารมณ์ (พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตโต], 2546, หน้า 249) คำศัพท์ทั้งสามนี้ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องเนื่องกับการแสดงอารมณ์ของมนุษย์ทั้งสิ้น ทั้งนี้ธิดามารทั้งสามนางนี้เป็นภาพแทนของอารมณ์อันเกิดมาจากกิเลส โดยชื่อของนางทั้งสามนั้นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมและอุปนิสัยของแต่ละนางด้วย โดยในบทความนี้จะเรียกตามลำดับที่ ฎีกาพาหุง กล่าวไว้ว่า คันทาคือพีคนโต ราคะคือน้องสาวคนกลาง และอรดีคือน้องสาวคนเล็ก และการเรียงตามลำดับเช่นนี้ ทำให้เห็นว่าเป็นการเรียงลำดับการเกิดขึ้นของกิเลสในจิตใจมนุษย์ ซึ่งนั่นก็หมายถึงว่าธิดามารทั้งสามนี้ ในทางพุทธศาสนาต้องการใช้เป็นความเปรียบของกิเลสที่มักเกิดขึ้นกับจิตใจมนุษย์ทุกรูปทุกนาม นอกจากนี้ก็กล่าวได้ว่าชื่อของนางทั้งสามยังสัมพันธ์กับหลักธรรมทางพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัดเจน นั่นก็คือกามคุณทั้ง 5 ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอีกด้วย

1.1 คันทา

นางคันทาคือธิดามารคนแรกทีในวรรณกรรมมักจะกล่าวเริ่มต้นก่อนเป็นลำดับแรก อาจจะเป็นเพราะว่าคันทาคืออภิมงคลของมนุษย์ที่เกิดขึ้นก่อนเป็นลำดับแรกในบรรดาอารมณ์อันเป็นกิเลสทั้งหมด ดังมาระชิตาติลปคำฉันท์ ในตอนเบญจกวีวรรค นางคันทาพินจากสลบกล่าวไว้ถึงการเกิดขึ้นของคันทานี้ว่า เมื่อนางคันทาหลับลง ทุกสิ่งทุกอย่างก็สงบลง ต่อเมื่อคันทาตื่น ทุกสิ่งทุกอย่างก็ตื่นตาม ด้วยบทกล่าวไว้ว่า

บัดนั้นอรคันทา	นางมาระผวาอิน-
ทริย์พินจิตคืนถิ่น	อรองกะดำรงกาย
เหลือบลิ้มขนาสบ	เนตรพบนุชผาดผาย
อินทริยะสขีฉาย	เฉิดโฉมพิศโฉมคอน

ผูกพันดุจยอดโคก	เงินโคดคุชณินอน
ฝั่งผายอรกายซอน	ชวนชบสิสยบเขียร์
กายก่าย ณ สหายหญิง	เนาฝั่งนุชนางเพ็ลย
ซิดซิดกลกลอเคลีย	ยามเยาว์จิตเมามัน

(จมีนทรงสุรกิจ [พราว บุญรัตน์พันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 26)

จะเห็นว่าต้นหาคือจุดเริ่มต้นของการเกิดกิเลส เป็นแรงจูงใจที่ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกยินดีและพอใจ ภายหลังจากที่ได้รับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้นหามีทั้งสิ้น 3 ประเภท คือ กามต้นหา ความทะยานอยาก ในกาม ภวต้นหา ความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี่ และวิภวต้นหา ความไม่อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ออกจากดับสูญ (พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตโต], 2546, หน้า 57) ในมาระชิตาลิปคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมเรื่องเดียวที่กล่าวถึงต้นหาทั้งสามไว้ว่า

กามฉันท์ต้นหาพาเชื่อน	เลอะเทอะเปอะเปื้อน
เฉอะแฉะสกมลทิน	
อันภวต้นหาอาจันต์	คาลจิตถวิล
ให้ออยากเป็นนี่เป็นนั่น	
วิภวต้นหาราวี	พาจิตวิถิ
ไม่อยากเป็นนี่เป็นนั่น	

(จมีนทรงสุรกิจ [พราว บุญรัตน์พันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 26)

เมื่อต้นหาเกิดขึ้นก็จะเป็นแรงจูงใจให้มนุษย์เกิดอารมณ์ขึ้นต่อมาคือราคะหรือราคะ ในพุทธปฏิภาณ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงได้ตอบกับมารเกี่ยวกับการหลับใหลอย่างน่าสนใจตอนหนึ่ง มารได้ถามว่าพระพุทธองค์ทรงนอนเพื่ออะไร เพราะการนอนนั้นเป็นเหมือนกับคนตายและเหมือนกับคนไม่มีวิญญาณ พระพุทธองค์ทรงดำรัสว่า “ต้นหาซึ่งเป็นเหมือนตาข่าย เป็นของแผ่ไปไม่มีผู้ใด เพื่อจะนำไปในที่ไหนๆ ผู้รู้แล้วเพราะความสิ้นอุปธิทั้งปวงก็ย่อมนอน” (ปู้ย แสงฉาย, 2494, หน้า 519) การที่พระพุทธเจ้ามีดำรัสเช่นนั้น ต้องการที่จะหมายถึงมนุษย์ผู้รู้เท่าทันต้นหาย่อมจะ “ตัด” ต้นหาด้วยการดับทุกสิ่งเพื่อมาตัดหาที่เกิดขึ้นในใจ ทั้งนี้ คำว่าอุปธินั้น พระพุทธเจ้าทรงหมายรวมถึงขันธ กิเลส อภิสังขาร และกามคุณ ซึ่งต้นหาที่กล่าวไว้ใน มาระชิตาลิปคำฉันท์ จะเห็นว่าเมื่อต้นหาหลับ ทุกสิ่งทุกอย่างก็หลับตามไม่มีการเคลื่อนไหว แม้แต่ความอยากติดข้องในอารมณ์ หรือความขึงเครียดริษยา ความโสกเศร้าก็หลับพร้อมกับการดับของต้นหา

ในวรรณกรรมที่กล่าวถึงธิดามารนี้ จะสังเกตได้ว่าธิดามารที่เริ่มต้นแสดงจริตมาขานนั้นล้วนแล้วแต่กล่าวถึงพฤติกรรมของนางต้นหาก่อนเป็นลำดับแรก ดังในฐิติกาพาหุกล่าวถึงกิริยานางต้นหาไว้ว่า “ฝ่ายว่านางต้นหาเปนนธิดาผู้พี่ ก็กระทำเล่ห์กลมารยากระบิดกระบวนแยบคาย แล้วบทร้องอย่างเข้ามาสู่สำนัก”

(ฎีกาพาหุง, 2458, หน้า 3) ขณะที่ในปฐมสมโพธิกถา กล่าวถึงความไม่ยินดียินดีร้ายในธิดามารทั้งสามเพียง ตัณหาประการเดียวไว้ว่า “ตัณหาอันร้อยกรองไว้ซึ่งสัตว์ ให้สัตว์ทั้งหลายหลงบริโภคนอาหารอัน ประกอบด้วยพิษ คือเบญจกามคุณทั้ง ๕” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2496, หน้า 167-168) ส่วนในอรรถกถาธรรมบทไม่ได้กล่าวว่าใครเป็นผู้แสดงจริตมายา มีเพียงกล่าวว่านางทั้งสามต่างก็นิมิตกายเป็นหญิงวัยต่าง ๆ ส่วนสัมภารวิปากนั้นกล่าวถึงการแสดงจริตมายาของนางราชาขึ้นมาก่อน ซึ่งนำ สังกเกตว่าอารมณ์กิเลสของมนุษย์ระหว่างตัณหาราคะนั้น สิ่งใดจะเกิดขึ้นก่อน เพราะเมื่อไปศึกษาถึงความหมายราคะนั้นพบว่าราคาก็หมายถึงความยินดีในกามหรือความติดข้องอยู่ในอารมณ์ ซึ่งกิเลสทั้งสอง ตัวนี้อาจจะเกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันก็ได้ เพราะเมื่อความอยากที่สัมผัสจากอารมณ์เวทนาขึ้น ก็ย่อมเกิด ความยินดีที่อยากติดข้องอยู่ในกามสุข ขณะเดียวกันเมื่อสัมผัสกับอารมณ์ความอยากข้องติดในกามสุข ก็อาจ เกิดความอยากรู้สึกยินดีพอใจ แต่อย่างไรก็ตามอารมณ์กิเลสในส่วนใหญ่มักจะเริ่มต้นมาจากการที่มนุษย์มี ตัณหาก่อนทั้งสิ้น เพราะตัณหาจะนำพาซึ่งอารมณ์อันเป็นกิเลสของมนุษย์ต่อมา

1.2 ราคา

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าชื่อของราคาหรือราคะนั้นหมายถึงการยึดติดข้องเกี่ยวในอารมณ์ รวมทั้งความ ความกำหนด ความยินดีในกามซึ่งนับเป็นอารมณ์เวทนาที่มนุษย์ย่อมเกิดขึ้นเมื่อมีตัณหาก่อเกิดขึ้น การกล่าวถึง ราคาในวรรณกรรมชุดธิดามารนั้น จะพบว่านางก็มีการแสดงจริตมายาที่ไม่แตกต่างจากตัณหาและอริดี นั้น ก็คือนางเป็นกิเลสตัวที่สองที่ออกมาประโลมให้พระพุทธเจ้าทรงหลงใหลในอารมณ์ หลังจากที่ตัณหาไม่สามารถทำได้สำเร็จ ราคานี้จึงจัดว่าเป็นอารมณ์ที่บ่งบอกถึงการยึดติดในกามสุขอย่างเห็นได้ชัดเจน ขณะที่ ตัณหาเป็นอารมณ์ของความอยากในกามสุข แต่ราคานี้จะชี้ถึงการที่ต้องไขว่คว้าหรือครอบครอง คำศัพท์ที่ น่าสนใจอีกคำหนึ่งทางพุทธศาสนาคือราคจริตหรือที่หมายถึงพินินสัยที่หนักในราคา เช่น รักสวयरักงาม ซึ่ง เป็นการแสดงออกถึงการยึดติดในกิเลส ในตัวบทวรรณกรรมกล่าวถึงราคาไว้อย่างน่าสนใจ อย่างเช่นใน สัมภารวิปากกล่าวไว้ถึงตอนที่พระมหาบุรุษตรัสถามนางว่าเหตุใดนางจึงมีชื่อนี้ ชื่อนี้ชี้ให้เห็นนางมีกิริยา อย่างไม่ นางทูลว่า “ข้าพเจ้านี้เป็นผู้ผูกสัตว์ให้กำหนดยินดีอยู่ในบ่วงราคา สัตว์ทั้งหลายจะหน่ายหนีจากบ่วง ราคาแห่งข้าพเจ้านี้มิได้” (นาคะประทีป, 2500, หน้า 473) ขณะที่ในมาระธิดาศิลปคำฉันท์ กล่าวถึง คุณสมบัติของนางไว้ตรงกับศัพท์ทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึงราคจริตหรือพินินสัยของราคาที่ว่าความรู้สึก รัก สวयरักงาม ยินดีในการติดอยู่ในอารมณ์ ดังที่ตัวบทว่า

ข้อสการะเลิศจะเพริศวิมล ประดับประดาประภาพนธ์
ประพันธ์พวง

(จมีนทรงสุรกิจ [พราว บุญยรัตนพันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 14)

ราคาจึงเป็นคำเปรียบทางพุทธศาสนาที่ต้องการชี้ให้เห็นหนึ่งในธิดามารหรือนางราคานี้ สร้างความรู้สึกหลงใหลพอใจในรูปรสกลิ่นเสียงและต้องการข้องเกี่ยวในกิเลส เพราะสิ่งที่นางกล่าวมานั้นแสดงถึงการพยายามผูกมัดมนุษย์ให้เวียนว่ายอยู่ในกามคุณ โดยมีตัณหาเป็นเครื่องสนับสนุนนั่นเอง

1.3 อรดี

ส่วนอรดีนั้นอาจกล่าวได้ว่าแม้จะจัดว่าเป็นอารมณ์กิเลสมนุษย์ที่แสดงออกถึงความขึงเครียดและความริษยา ซึ่งถือว่าเป็นอารมณ์ที่ไม่ค่อยมีบทบาทมากถ้าเปรียบเทียบกับตัณหาและราคาที่มีสถานะของอารมณ์กิเลสที่เป็นใหญ่ ในสัมภารวิปากกล่าวถึงเหตุที่นางอรดีมีชื่อนี้ก็เพราะว่า “ข้าพเจ้าเป็นผู้ผูกสัตว์ไว้ด้วยบ่วงคือโทโส สัตว์ทั้งปวงจะหลีกไปให้พ้นจากบ่วง คือโทสะแห่งข้าพเจ้านี้ หลีกไปได้เป็นอันยากยิ่งนัก” (นาคะประทีป, 2500, หน้า 474) แต่อารมณ์แห่งความขึงเครียด การแสดงโทสะและการแสดงความโทมนัสนั้นก็นับว่าเป็นอารมณ์กิเลสอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งเมื่อใดมนุษย์ประสบกับตัณหาและไม่สามารถได้ตามความพึงพอใจในความรู้สึก อันมีราคาเป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความกำหนัดในกามสุขนั้นมากยิ่งขึ้น มนุษย์ก็เกิดอารมณ์ความรู้สึกไม่มีความสุข ไม่พอใจและเกิดความขึงเครียดจนนำไปสู่การมีโทสะ โทสะนี้จัดว่าเป็นหนึ่งในอกุศลมูล 3 โดยมีโลภะ โทสะ และโมหะเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความชั่วร้าย หรืออาจจะก่อให้เกิดความโทมนัสไม่ได้สิ่งที่ตนพึงประสงค์ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาวรรณกรรมชุดธิดามารนี้จะพบว่าธิดามารนางที่สามหรืออรดีนั้นไม่ปรากฏแสดงอารมณ์โทสะและโทมนัสแต่ประการใด อาจจะเป็นเพราะในวรรณกรรมต้องการที่จะชี้ให้เห็นว่าอรดีเป็นหนึ่งในอารมณ์กิเลสที่ย่อมสามารถเกิดได้กับมนุษย์ทุกรูปนามก็ได้ และจากพุทธประวัติสู่วรรณกรรมนั้น อรดีจะต้องแสดงจริตมารยาเพื่อให้พระมหากษัตริย์เกิดความรู้สึกพอใจหลงใหลในความงามและกิริยา ดังนั้นการแสดงอารมณ์ที่ร้ายกาจหรือความเศร้าหมองของอรดีจึงไม่ปรากฏให้เห็น เพราะต้องแสดงให้เห็นความสวยงามและความสดชื่นของนางเพื่อลวงพระมหากษัตริย์นั่นเอง

ตัณหา ราคาและอรดีจึงนับว่าเป็นตัวแทนคำศัพท์ทางพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องมือสาริตให้เห็นถึงกามคุณที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ และเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ต้องการชี้ให้เห็นว่า คำว่า “มาร” นั้น นอกจากจะมีความหมายถึงการเป็นอุปสรรคขัดขวางทางแห่งความสำเร็จแล้ว “มาร” ยังเป็น “บ่วงมาร” ที่คอยดักจับให้สัตว์โลกตกอยู่ในวิสัยของตนหรือทางแห่งมาร ซึ่งบ่วงมารนั้นก็คือบ่วงกิเลส โดยมีกามคุณหรือรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะเป็นองค์ประกอบ ซึ่งในพุทธปฏิภาณ คำถามที่พระพุทธเจ้าทรงได้ตอบกับมารเรื่องอารมณ์ 6 นั้น มารได้กล่าวถึงกามคุณหรือกิเลสซึ่งเป็นสิ่งที่มารเป็นนายทั้งสิ้นนั้นว่า นอกจากกามคุณทั้ง 5 แล้วยังมีธรรมารมณ์ จักขุสัมผัส สุตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส จักขุวิญญาณ สุตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ล้วนเป็นวิสัยของมารทั้งสิ้น มารจึงกล่าวกับพระพุทธเจ้าว่าท่านจะหลีกหนีพ้นจากวิสัยของมารได้อย่างไร พระพุทธองค์ทรงดำรัสท่านก็ไปในทางที่ไม่มีสิ่งเหล่านี้

การเกิดกิเลสจะทำให้ก่อให้เกิดการทำกรรมหรือการกระทำ และเมื่อทำกรรมก็ย่อมต้องได้รับวิบากหรือผลของกรรม นั่นก็คือการยังเวียนว่ายในสังสารวัฏ ไม่หลุดพ้นจากบ่วงมาร ดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า “คนที่มียกเลสจึงติดในบ่วงมาร ถ้าไม่มีกิเลส ก็ไม่ติด” (ที อยู่โพธิ์, 2477, หน้า 207) พระมหาบุรุษหรือในเวลาต่อมาตรัสว่าพระองค์เป็นผู้หลุดพ้นจากบ่วงมารหรือกามคุณแล้วจึงไม่ข้องเกี่ยว อีกทั้ง “กิเลสอันใดอันหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงชนะแล้ว จักกลับแพ้อีกนั้นไม่มี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้มีอารมณ์หาที่สุดมิได้ เป็นผู้ไม่มีรอยคือกิเลส พวกเจ้าจักนำไปได้อย่างไร ข่าย คือต้นหาที่ครอบ สัตว์โลกทั้งปวงไว้เราก็ได้ตัดขาดแล้ว จักนำเราไปได้อย่างไร” (ปุย แสงฉาย, 2499, หน้า 172)

จะเห็นได้ว่าชื่อของธิดามารทั้งสามนี้จึงเป็นปริศนาของคำศัพท์ทางพุทธศาสนาที่ผู้อ่านจะต้องเข้าใจในเรื่องของกามคุณ จึงจะสามารถตีความจากชื่อของนางทั้งสามว่าแท้ที่จริงแล้วต้นหา รากและอรรถก็คือความเปรียบที่พุทธศาสนาต้องการอุปโลกน์ให้เห็นชัดเจนนอกเหนือจากความหมายตามรูปคำ ทั้งนี้ชื่อของนางนี้ได้มาสัมพันธ์กับการสร้างภาพของตัวละครธิดามารในวรรณกรรมในลักษณะของการแสดงพฤติกรรมอาจมีผู้แย้งได้ว่าและเหตุใดจึงต้องเป็นธิดามาร ทั้งที่กิเลสมนี่สามารถเป็นสิ่งใดก็ได้ที่จะชักจูงให้มนุษย์มาตกอยู่ในบ่วงมาร คำตอบนั้นก็คือการที่อุปโลกน์ให้นางมารทั้งสามนี้มาประโลมใจพระมหาบุรุษ ก็เพราะพระมหาบุรุษดำรงเพศเป็นบุรุษ การที่จะชักจูงใจให้บุรุษมีความหวั่นไหวได้นั้นย่อมมาจากความพึงพอใจในรูปโฉมของหญิงงาม ดังนั้นตัวอย่างการสาธิตหรือแบบทดสอบธิดามารที่แปลงกายมาเป็นหญิงนั้นก็มีความมุ่งหมายเพื่อล่อวงให้พระมหาบุรุษมีความประสงค์ในรูปกายของนางนั่นเอง ดังนั้นนอกจากชื่อของนางจะเป็นปริศนาที่น่าสนใจแล้ว พฤติกรรมที่ธิดามารทั้งสามแสดงออกมานั้นก็มีความน่าสนใจอยู่เช่นกัน ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

2. การแสดงอติธิดามารยา

เมื่อเราทราบถึงปริศนาชื่อของธิดามารทั้งสามที่เกี่ยวข้องกับกิเลสอันถือว่าเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่จะขัดขวางความดีงามทั้งหลายแล้ว นอกจากชื่อของธิดามารจะสัมพันธ์กับเป็น “มาร” ในความหมายของการเป็นอุปสรรค การขัดขวางทางแห่งความสำเร็จแล้ว จึงเกิดข้อสงสัยว่าทำไมพระพุทธรักษาจึงอุปโลกน์ธิดามารทั้งสามให้เป็นอุปสรรคขัดขวางแทน หากกลับไม่ให้พญาสวรรค์ธิดามารเป็นผู้ดำเนินบทบาทตั้งแต่ต้นจนจบ กล่าวคือเหตุการณ์มารผจญนี้นับเป็นเหตุการณ์สำคัญตอนหนึ่งในพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า การที่จะทดสอบว่าพระพุทธเจ้าทรงผ่านกิเลสทั้งหลายต่างๆ นี้สำเร็จหรือไม่นั้น แบบทดสอบหนึ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ก็คือความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง กล่าวคือความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถละหรือเลิกจากการมีความสัมพันธ์กันชายหญิงไปได้ เพราะเมื่อฝ่ายชายมีความพึงพอใจต่อฝ่ายหญิง ย่อมสามารถที่จะสละทุกอย่างได้ ในกรณีนี้จึงมีความหมายว่าหญิงสามารถชักจูงหรือโน้มน้าวใจให้ชายลุ่มหลงได้ (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2541, หน้า 77) อย่างไรก็ตามก็ไม่ได้หมายถึงว่าหญิงคือศัตรูทางพรหมจรรย์ หากแต่ความเป็นผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นรูปโฉม ความบันเทิงใจและความใกล้ชิดย่อมจะทำให้ชายเผลอที่จะละ

ราคะได้ยาก (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2541, หน้า 77) ดังนั้นธิดามารจึงเข้าใจว่าพระมหานุรุชซึ่งครองเพศเป็น “ชาย” นั้นย่อมจะต้องมีความพึงพอใจต่อรูปโฉมของหญิง รวมทั้งยังคิดไปด้วยว่า “*ธรรมดาบุรุษย่อมชอบสตรีมีรูปพรรณต่างๆ กัน บ้างก็รักสตรีที่เป็นกุมารี บ้างก็รักสตรีที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย บ้างก็รักสตรีที่ตั้งอยู่ในมัชฌิมวัย บ้างก็รักสตรีที่ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย เราทั้งหลายจักประโลมด้วยรูปพรรณต่างๆ กัน*” (ปู้ย แสงฉาย, 2499, หน้า 172) แต่นางทั้งสามกลับลืมไปว่าพระมหานุรุชอยู่ในเพศสมณะและทรงปัญญาล้ำเลิศแตกต่างจากสมณะองค์อื่น การคิดของธิดามารเช่นนี้มาจากการที่นางทั้งสามตัดสินจากพฤติกรรมความสัมพันธ์ของชายและหญิงนั่นเอง ดังนั้นการที่จะเข้าใจปริศนาธิดามารที่แสดงออกมาจากตัวนางนั้น นอกจากจะพิจารณาจากชื่อของนางแล้ว ในด้านพฤติกรรมของนางก็สามารถตีความได้เช่นกัน

ดังนั้นสิ่งที่ผู้เขียนจะกล่าวต่อไปคือการพิจารณาจากชื่อของนางทั้งสามมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของนางทั้งสามอย่างไร มีรายละเอียดที่จะต้องกล่าว 2 หัวข้อ คือ กายนาง-กายหญิงและการแสดงความเป็นหญิงของธิดามาร

2.1 กายนาง-กายหญิง

สิ่งหนึ่งที่จะเห็นได้จากการแสดงอติถีมารยาแห่งหญิงของธิดามารทั้งสามนั้นก็คือการที่เข้าใจว่าบุรุษมีความพึงพอใจในรูปโฉม ในวรรณกรรมที่กล่าวถึงเรื่องราวของธิดามารนั้นนับตั้งแต่รรถถาธรรมบทที่กล่าวถึงมาคันทิยพราหมณ์ต้องการที่จะยกธิดาเพื่อเป็นผู้ประนินบิบัติพระพุทธเจ้า นั่น พระพุทธเจ้าทรงดำริว่าพระองค์ทรงเห็นรูปกายของหญิงคือสิ่งที่น่ารังเกียจ ดังที่ทรงตรัสว่า “*ความพอใจในธรรมเนียมแห่งคนคู่ไม่ได้มีแก่เรา เพราะได้เห็นนางคันทิยา รากา อรดีเลย...เพราะได้เห็นรูปกายอันเต็มด้วยมูตรกริสเช่นนี้*” (ปู้ย แสงฉาย, 2494, หน้า 440) อีกทั้งพระองค์น่าจะทรงค้นพบแล้วว่าการที่จะรักษาพรหมจรรย์ให้อยู่ได้นั้น นอกจากการทำความเข้าใจถึงบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง เช่น หญิงคนนั้นเป็นมารดาาก็ให้พิจารณาว่าคือมารดา อย่างมองเป็นอื่นแล้ว ยังรวมไปถึงการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ “ร่างกาย” ดังที่มีพุทธโฆวาทธรรสถึงการพิจารณาเรื่องกายว่า

ตั้งแต่เบื้องต่ำขึ้นไปถึงปลายผม อันมีหนังหุ้มรอบ อันเต็มไปด้วยของไม่สะอาด
ต่างๆ สิ่งที่มีในกายนี้ ก็คือผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ
ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มัน
ชัน น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ดังนี้...ประพฤติกรรมพรหมจรรย์อยู่ได้ตลอดชีวิต

(ปู้ย แสงฉาย, 2498, หน้า 442)

ขณะที่ **มาระธิดาศิลปคำจันท์** เป็นวรรณกรรมที่กลับนำเสนอภาพของเรือนร่างธิดามารได้อย่างชัดเจนมากที่สุด กล่าวคือในตัวบทได้กล่าวบรรยายถึงเรือนร่างของธิดามารทั้งสามในลักษณะสะท้อนถึงความสวยงาม ซึ่งเป็นภาพที่สามารถชักจูงใจให้ชายหลงใหลได้ ดังที่ตัวบทกล่าวชมโฉมความงามของนางไว้ในจตุรวรรค ตอนสามธิดามารกำลังสลบว่า

อันกานดาพิระพรางสวางสิริลำยอง ไครเลยจะเว้นปอง
ฤมี
อันกานดาพิระพัคตร์ประภาสิริจวี ไครเลยจะนีกหนี
มิสม
อันกานดาพิระเอวสวางสิริกรลม ไครเลยจะเว้นชม
สเอว
อันกานดาพิระเผ้าอำพนกลคำเปลว ไครเลยจะเห็นเลว
ละแพก
อันกานดาพิระโพกงอนประคจแอก ไครข้างมีนีกแปลก
ละนััน
อันกานดาพิระขาวสทาวมิมลพันต์ ไครเลยมีว่าพัน
อเคื้อ
อันกานดาพิระเนตร์ประคจขนเนื้อ ชายชนนิยมเชื้อ
สนััน

(จมีนทรงสุรทิจ [พราว บุนยรัตนพันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 22)

ในฉากตอนนางอรดีและนางราคาขับทูลถึงโหมงามของนางว่า

จอละเพราะพริ้ง ยิ้มแย้มชวนยั้ง หวังสิ่งเกษม
ทำนุสททูลวอน โอษฐ์อ่อนอวนแอม ผิวพรรณวรรณเหม
ระเรื้อเรืองรอง

ขาวแกมชมพู นวีสีตรุ พิศดูไยของ
ผุดผ่องเพ็ญพราว เยี่ยขาวเยี่ยทอง เปล่งปรางนางน้อง
เยี่ยงเยี่ยชมพู

ทรามวัยกำดัด เต้าเต่งเคร่งครัด จำรดพหู
งามปรางคางคิ้ว งามนิ้วกรรณตรู โอษฐ์เอี่ยมอมชู้
สมพัคตร์ประไพ

งามเกล้าเผ้าผม เนตร์หวานพาลรมย์ วาวคมแจ่มใส
หน้านวนแฉล้ม ชื่นแหม่มของไย แจ่มจันท์พรรณไย
เพ็ญแขแลลาน

นาสิกโสภา กรแก้วกัญญา กานดาดวงพาล
ลั่งเรียวเพรียวรับ อ่อนหยับศรธาณู ลำแขนเขาว์มาลย์
ยั้งงามยามไกว
งามเพลาเกลาเกลี้ยง ลั่งลำเรียวเรียง ยลเยื้องหงส์ไกร
งามชงคั่นงราม อิกน่องทรามวัย ยูรยาร์นาคไป คุจหงส์เหมเหิร
ตะโปกไหล่ผาย ผ่าเผยเจ็ดฉาย เยื้องกรายสเทิน
ปฤษฎาญค์เลอศรี ท่วงทีเมียงเมิน ยั้งพิศยั้งเพลิน
งามเหมาะเจาะใจ
ทรงทรงพ่วงพี เอวอ่อนยาหิ ท่วงทีอำไพ
มรรยาทแซมช้อย นางน้อยนวลใจ จิมลุ่มลุ่มย์ รางชางชวนชม
งามศอสลวย คุจเทพอำนวย ทรงช่วยเสกสม
รับส่วนภาคเศียร แนบเนียนเกลียวกลม พลั่งพร้อมอารมณ์
รูปรสกลิ่นเสียง

(จมีนทรงสุรทิจ [พราว บุญรัตนพันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 3 และ 40)

หากพระมหาบุรุษนั้นกลับมองร่างของธิดามารที่อาจสร้างความน่าหลงใหลให้ชายอื่นได้นั้นเป็นภาพของ “คุจศพลบสลาย” พร้อมกับทรง “ปลงร่างสอานุช” แทน ทั้งนี้การพรรณนาถึงเรือนร่างของธิดามารทั้งสามนางนั้น กวีผู้นิพนธ์มีจุดประสงค์ที่จะนำเสนอภาพของธิดามารให้เห็นชัดเจนมากขึ้นจากรรณกรรมชุดธิดามารเรื่องอื่นที่จะกล่าว เพราะในฎีกาพาทูง นั้นก็ไม่ได้กล่าวชมโฉมความงามนอกจากกิริยาท่าทางเยื้องย่างของนางเท่านั้น ดังนั้นใน**มาระธิดาศิลปคำฉันท์**จึงเป็นวรรณกรรมที่นำเสนอภาพความเป็นมนุษย์ที่เห็นได้ชัดเจนจากตัวตนของธิดามาร ขณะที่วรรณกรรมธิดามารเรื่องอื่นมักจะนำเสนอภาพของธิดามารที่ให้ความสำคัญต่อการเป็น “มาร” ชัดขวางต่อพระมหาบุรุษอย่างไรเท่านั้น อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจก็คือการนิมิตกายนางให้เป็นหญิงต่างวัย แม้ว่าจุดประสงค์ของการนิมิตกายของธิดามารเพื่อให้เป็นหญิงแรกรุ่นหญิงกลางคน หญิงในวัยผู้ใหญ่ก็มีเพื่อชักจูงใจให้พระมหาบุรุษเกิดความรู้สึกหลงใหลในหญิงวัยต่างๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าการนิมิตกายนางของธิดามารในหญิงวัยต่างๆ นี้เป็นตัวล่อให้พระมหาบุรุษเกิดความพึงพอใจในหญิงวัยใดก็สามารถเลือกได้นั้นเป็นอุบายวิธีทางโลก กล่าวคือธิดามารนั้นได้ใช้อุบายทางโลกหรือการแสดงภาพของความสะสวยของหญิงวัยต่างๆ เพื่อสร้างเสน่ห์ดึงดูดความสนใจ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากความคิดที่นางทั้งสามคิดไว้ก่อนหน้านั้นว่า ธรรมชาติบุรุษมักชอบสตรีที่มีรูปโฉมแตกต่างกันซึ่งรวมถึงวัยด้วย การเข้าใจความชอบบุรุษจึงเป็นวิธีการที่ธิดามารคิดว่าจะสามารถทำให้ “บุรุษ” ที่หมายถึง “พระมหาบุรุษ” จะเข้าข่าย “ธรรมนิยมของบุรุษ” ด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้การพรรณนากายของนางนั้น จะสังเกตได้ว่ามีความสัมพันธ์กับการแสดงความเป็นหญิงด้วย กล่าวคือการแสดงเรือนร่างที่อ่อนแอและดูสะสวยงดงามของชิตามารนี้ ถ้ามีการแสดงลักษณะความเป็นหญิงที่ตรงกันข้ามกับเรือนร่าง ย่อมจะไม่สามารถความพึงพอใจให้กับบุรุษผู้พบเห็น ดังนั้นสิ่งหนึ่งที่ชิตามารจะต้องนิมิตภาพมาหาให้สอดคล้องกับเรือนร่างของตนด้วยนั้นก็คือการแสดงความเป็นหญิงอย่างใดก็ตามการแสดงความเป็นหญิงของชิตามารนี้ กลับแฝงไว้ด้วยมารยาของหญิงหรือจริตมาหาที่หญิงร้ายมักจะเสนอเพื่อช่วยยวนให้ชายหลงใหล แม้ว่าจะสอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องแสดงออกกับผู้ชายซึ่งเป็นธรรมชาติของโลกก็ตาม อนึ่งจะพบได้ว่าแม้ว่านางจะสามารถแปลงกายให้นางเป็นหญิงที่มีความต่างหลายวัย หากในที่สุดแล้วความเป็นหญิงที่แสดงผ่านเรือนร่างของนางก็กลับปฏิเสธความร่วงโรยในวัยชรา ดังที่ในฎีกาพาหุ กล่าวไว้ว่า “...แก่ชราคร่ำคร่าเกสาหงอกพินหักเห็นประจักษ์แก่ตา” นางก็ “บังเกิดกำริบร้อนละอายแก่ใจนักหนา...มีอาจสามารถเพื่อจะอยู่ในฐานที่นั่นได้ ก็พาบริวารของอาตมา (ชิตามาร-ผู้เขียน) หนีไปสู่สำนักพระบิดา” (ฎีกาพาหุ, 2458, หน้า 7) เช่นเดียวกับใน สัมภารวิภา กล่าวไว้ว่า “อาศัยกรรมที่ตัวกระทำมิดินนี้ ชัดให้บังเกิดเฉียวใจก็กลับกลายเป็นคนชรา มีรูปพึงเกลียดพึงชัง...มารชิตาทั้งสามนั้นก็มีความละอายมิอาจอยู่ซ้ำได้ ก็พากันรีบกลับไปสู่สำนักพระยามาราชิรา” (นาคะประทีป, 2500, หน้า 474) ส่วนในมารชิตาตีลปคำฉันท์นั้นกลับไม่ได้แสดงภาพของนางทั้งสามที่ความชรา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกวีต้องการให้วรรณกรรมเรื่องนี้แสดงถึงความสมจริงคือเป็นภาพนำเสนอของชิตามารที่เป็นผู้หญิงที่มีความเป็นมนุษย์มากกว่าวรรณกรรมเรื่องอื่นที่กล่าวถึงชิตามาร จึงไม่มีการกล่าวถึงการนิมิตกายให้เป็นหญิงต่างวัย และไม่มีการแก่ชรา อย่างไรก็ตามจะพบว่าชิตามารทั้งสามนั้นคือตัวแทนของกิเลสสามารถอย่างแท้จริง เพราะยังติดข้องอยู่ในข่ายแห่งตัณหา ราคะ และอริคือความอยากสวยอยากงาม การมีความสุขที่ได้เห็นตนเองงาม การรู้สึกโทมนัสถ้าตนเองประสบกับความชรา

2.2 การแสดงความเป็นหญิงของชิตามาร

ความเป็นหญิงนี้เป็นภาพนำเสนอพฤติกรรมของผู้หญิง โดยนำเสนอผ่านทางพฤติกรรมทั้งกาย อารมณ์ และความรู้สึก บุคลิกภาพ เรือนร่าง ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนการดำเนินชีวิต จากการวิเคราะห์ภาพของชิตามารในวรรณกรรมชุดชิตามารนี้ จะพบว่าประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจก็คือการแสดงความเป็นหญิงของชิตามารทั้งสามออกมาเพื่อประโลมใจให้พระมหากษัตริย์มีความพึงพอใจนั่นคือการแสดงท่าทางลักษณะการเดิน ยืนหรือนั่ง กิริยาต่าง ๆ เหล่านี้มักสะท้อนผ่านภาพความเป็นหญิงในความหมายของความนุ่มนวล ความสวยงาม อย่างไรก็ตามนั้นได้ปรุงแต่งเพิ่มจริตหรือมารยาของหญิงร้ายเข้าไปเพื่อเสแสร้งให้ความนุ่มนวลนั้นเป็นความนุ่มนวลยิ่งขึ้น ความสวยงามก็เป็นการปลอมแปลงเพื่อให้ดูสวยงามมากเกินกว่าปกติ หรือแม้แต่อิริยาบถทั้งสี่คือเดิน ยืน นั่งและนอน นางก็เสแสร้งปรุงแต่งมารยาของหญิงที่แอบแฝงไว้ด้วยความต้องการผูกมัดให้บุรุษที่เห็นยอมเกิดความรัก

การแสดงความเป็นหญิงของนางทั้งสามในเชิงเข้าวนและสร้างความน่าเชื่อถือเปรียบเสมือนกับการนำเสนอภาพของผู้หญิงลักษณะต่าง ๆ นับตั้งแต่การแสดงท่าเยื้องกราย การแสดงบทบาทของผู้หญิง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 การแสดงท่าเยื้องกราย

ในวรรณกรรมที่นำเสนอเรื่องราวของชิตามารนี้ทุกเรื่องมักจะกล่าวตรงกันว่าท่าทางของชิตามารนี้ทั้งการเยื้องย่าง การย่างกราย การปรับเปลี่ยนอิริยาบถนั้นมักจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะของการเสแสร้งให้ดูมีจริตมายามากเกินกว่าความเป็นหญิงที่แสดงออกมาหรือการใช้เล่ห์กลปรุงแต่งในกิริยาที่แสดงออกมา เช่นใน *สัมภารวิบาก* กล่าวถึงการเดินของชิตามารทั้งสามในภาพรวมว่า “เมื่อจะ ไปสัหาไปสัๆ ไม่ ดำแดงลีลาอาการมาหาหญิงเยื้อง กรายส่ายหน้าชำเลื่องตาขบร้อง” (นาละประทีป, 2500, หน้า 474) มีข้อสังเกตคือใน *สัมภารวิบาก* นั้นกล่าวในลำดับแรกก่อนว่าชิตามารทั้งสามถูกพระมหาบุรุษขับออกไปให้พ้นจากการเข้ามาหา จึงทำให้นางทั้งสามต้องแสดงท่าทางเช่นนั้น ส่วนใน *ฎีกาพาหุง* กล่าวถึงลักษณะการเดินของชิตามารเพียงนางต้นหนว่า “ฝ่ายว่านางต้นหนเป็นธิดาผู้พี่ ก็กระทำเล่ห์กลมารยากระบิกระบวนแยบคาย แล้วบทรเยื้องย่างเข้ามาสู่สำนัก” (ฎีกาพาหุง, 2458, หน้า 3) เข้าใจว่าชิตามารอีกสองนางก็มีลักษณะการเดินเช่นเดียวกัน ส่วนใน *มาระธิดาศิลป์คำฉันท์* ได้กล่าวอิริยาบถดังนี้

การเดิน

ชิตามารทั้งสามองค์ทรงศรี	เสด็จเฝ้ามุนี
ประเล่ห์ยะขวนมารยา	
แย้มยิ้มพริ้มเพราเสวภา	เอื้อนอรรถวัจฉา
ขม้อยขม้ายชายนัยน์	

(จมีนทรงสุรกิจ [พราว บุญยรัตนพันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 1)

การนอน

นางต้นหนกรก่าย ณ กายสะอระตี	สองเพราสุพรรณิ
สโรช	
นางราคากรพาดคนลาภูสริโรช	เด่นองคะนงโพธ
สุภพ	

(จมีนทรงสุรกิจ [พราว บุญยรัตนพันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 21)

อิริยาบถของชิตามารที่นำเสนอผ่านวรรณกรรมนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงการที่นางทั้งสามพยายามแสดงถึงการปรุงแต่งกิริยาของความเป็นหญิง

2.2.2 การแสดงบทบาทของผู้หญิง

พฤติกรรมของธิดามารที่น่าสนใจประการหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรมชุดธิดามารนี้ก็คือการแสดงบทบาทของผู้หญิงในด้านครัวเรือน กล่าวคือนับตั้งแต่สมัยพุทธกาลนั้นผู้หญิงจะต้องมีหน้าที่ปรนนิบัติสามี รวมทั้งบุตร ดังที่มีการกำหนดหน้าที่ต่างของภรรยาที่ดีเอาไว้ หรือไม่เฉพาะแต่สามีและภรรยา แม้แต่ผู้ออกบวชก็จะต้องมีผู้มาปรนนิบัติหรือดูแลในกิจต่างๆ ดังที่มักันทียพราหมณ์ต้องการที่จะยกธิดาให้พระพุทธเจ้านั่นเอง ในด้านการแสดงความเป็นหญิงเช่นนี้จึงมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมของธิดามารทั้งสามนางด้วย คือนางยอมเข้าใจความเป็นไปทางโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิสัยของผู้ชายนั้นยอมที่จะชอบการเอาอกเอาใจรวมทั้งการได้รับการปรนนิบัติ ดังที่ธิดามารทั้งสามต่างทูลอาสาเกี่ยวกับการแสดงความชำนาญในการเรือนทั้งงานประดิษฐ์ อาหารการกินให้ พระมหาบุรุษทรงทราบ ดังตัวอย่างใน **มาระธิดาตีลคำจันท์** กล่าวไว้ว่า

นางอรดีทูลว่า

อันนะสังค์สการะข้าฯ ชำนาญ จะตบจะแต่งจะแบ่งประธาน
ก็สมจิต
แม้คำรัสโจนจะได้ประดิษฐ์ ประคองพระองค์จำนงมิผิด
มิแพกเลย
สังคะรสละบองฉลองเฉลย จะชวนก็เยี่ยมจะเคียมก็เคย
ชำนาญเทียว

นางคันทหาทูลว่า

อันนะ,สังค์,สการะข้าฯ ก็เชี่ยวชาญ จะตบจะแต่งจะแบ่งจะเจียว
ประการใด
แม้พระองค์ประสงค์จำนงโจน จะขาดจะพลั้งจะยังอะไร
ก็รู้สิ้น
อันนะ โภชนากี่น่าถวิล จะตบจะถ่มจะจิ้มจะกิน
ประกอบกัน

นางราคาทูลว่า

อันนะ,สังค์,สการะข้าฯ ก็มั่น จะตบจะแต่งจะแบ่งจะปั้น
ประกอบกิจ
แม้ประภษาประสงค์จำนงชนิด โจนก็ได้วิไลจิต
มหิทธิผล

ข้อสการะเลิศจะเพริศวิมล ประดับประดาประภาพระพนธ์
ประพันธ์พวง

(จมีนทรงสุรกิจ [พราว บุษยรัตนพันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 13-14)

ส่วนหน้าของผู้หญิงอีกประการหนึ่งคือการบำรุงบำเรอให้มีความสุขสำราญในด้านบันเทิงนั้น ใน **ปฐมสมโพธิกถา** และ **มาระธิดาศิลปคำฉันท์** มีการนำเสนอภาพของธิดามารทั้งสามมุ่งเป็นเครื่องบันเทิงของผู้ชาย ดังที่ธิดามารรู้ว่าโดยปกติวิสัยของผู้ชายมักชอบบวระบำรำฟ้อน **ปฐมสมโพธิกถา** กล่าวว่า “นางมารธิดาทั้งหลาย ก็กระทำอติธิมายาโดยอาการลีลาศชำเลื่องเนตรฟ้อนรำขับร้องมีประการต่างๆ” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมนุชิตชิโนรส, 2496, หน้า 167) หรือใน **สัมถารวิบาก** กล่าวว่า “สำแดงลีลาอาการมายาหญิงเยื้อง กรายสายหน้าชำเลื่องตาขับร้อง” (นาคะประทีป, 2500, หน้า 474) จึงสนับสนุนให้เห็นว่าบทบาทของผู้หญิงนั้นคือการเป็นเครื่องบันเทิงสร้างความสำราญให้กับเพศตรงข้าม

นอกจากนี้สิ่งที่แสดงความเป็นหญิงที่ปรากฏจากพฤติกรรมของธิดามารทั้งสามนี้ยังอยู่ที่การแสดง ความเอียงอายหรือการที่ตนเองมีความรู้สึกว่าเป็นหญิงที่ยอมเปิดเผยกายใจให้ผู้ชายได้มองเห็น แต่กลับไม่สนใจ ใน**มาระธิดาศิลปคำฉันท์**สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนคือในท้ายที่สุดเมื่อไม่สามารถประโลมพระทัยให้พระมหาบุรุษมาข้องเกี่ยวในกิเลส นางทั้งสามก็เกิดความรู้สึกขื่นมาว่า

ว่าพลางกรรแสง ทรวงเลี้ยวแสวง สำแดงเปิดเผย
ระทมกรรมทุกข์ มิสุขเสวย หน้านวลชวนเชย กลั้วกล้าน้ำตา
ทั้งรักทั้งแค้น ทั้งอายสุดแสน เนืองแน่นเสน่ห่า
แล้วหวนเคืองขัด คำรสรราชา ผู้พระบิดา ก่อเกล้าเกศ
เหมือนหนึ่งพึงใจ แสร์รังส่งจงใจ ลูกให้กาสิ
ช่วยชวนชวนชาย มุ่งหมายมหัสี น่ายายเต็มที พ่อล่อลูกหญิง

(จมีนทรงสุรกิจ [พราว บุษยรัตนพันธุ์], ม.ป.ป., หน้า 49)

ทั้งนี้ศักดิ์ศรีเรื่องความอับอายนั้นแม้จะเป็นพฤติกรรมที่มักเกิดขึ้นกับผู้ชาย โดยเฉพาะค่านิยมชาติกำเนิด บทบาทหน้าที่ และเพศสถานะ หากผู้หญิงก็มีค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องความอับอายเช่นกัน ทั้งนี้ในวรรณกรรมมักจะเน้นศักดิ์ศรีของผู้หญิงให้รู้จักแสดงความอับอายถ้าหากตนเองต้องสูญเสียคุณสมบัติความรักนวลสงวนตัว รวมไปถึงความรู้สึกอับอายถ้าตนเองเกิดความรู้สึกละอายใจจิตสำนึกหรือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีถ้าทำผิดต่อกฎเกณฑ์ทางสังคม (กุสุมา รัชมณีนีและคณะ, 2550, หน้า 317-318) จากการศึกษาภาพธิดามารจากวรรณกรรมมานี้พบว่ามียิ่ง **มาระธิดาศิลปคำฉันท์** ที่กล่าวถึงประเด็นนี้ นั่นหมายถึงว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ก็ต้องการที่จะปรับปรนเรื่องของธิดามารที่มีมาตั้งแต่ในพุทธประวัติมาสู่วรรณกรรมยุคร่วมสมัยกับผู้แต่งให้มีลักษณะความสมจริงหรือมีความเป็นสัจของมนุษย์มากยิ่งขึ้น

บทสรุป

จากการศึกษาเรื่องของธิดามารรวมทั้งปริศนาธิดามารนี้กล่าวได้ว่าภาพของธิดามารทั้งสามเปรียบเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาที่วรรณกรรมต้องการสาธิตให้เห็นถึงความเปรียบกับกิเลสของมนุษย์ที่สามารถเกิดขึ้นได้ทุกขณะจิต โดยกิเลสมักจะมาในทุกรูปแบบของการสัมผัสผ่านทางรูป รส กลิ่น เสียง กำเนิดของธิดามารทั้งสามนั้นถือกำเนิดขึ้นมาจากอุปปาติกะ หรือพวกที่เกิดขึ้นมาโดยมีร่างกายเติบโตทันที มีที่อยู่คือสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวสวัตติ แต่ไม่ปรากฏรูปร่างแน่ชัดของธิดามาร เพราะทั้งพญาวสวัตติมารและธิดามารสามารถแปลงกายตามแต่ที่จะเนรมิตรูปร่างตามความปรารถนาให้เป็นเทพ มนุษย์ สัตว์ชนิดต่าง ๆ แต่เมื่อกล่าวถึงในวรรณกรรมภาพของธิดามารทั้งสามมักจะถูกนำเสนอให้เป็นภาพของหญิงงามเพื่อชี้ให้เห็นถึงเหตุอันจูงใจให้มนุษย์เกิดกิเลส ทั้งค้นหา ความปรารถนา อรดี ความริษยา และราคาหรือราคาการยินดีอยู่ใน

เรื่องราวของมารธิดานับตั้งแต่ในอรรถถาธรรมบท ปฐมสมโพธิกถา สัมภारวิปาก ฎีกาพาหุง จนมาถึง มาระธิดาศิลปคำฉันท์ นี้จึงเป็นวรรณกรรมนำเสนอภาพธิดามารในลักษณะการพรรณนาให้รายละเอียดต่าง ๆ แต่มาปรากฏเด่นในมาระธิดาศิลปคำฉันท์ แต่สิ่งหนึ่งที่มีเหมือนกันก็คือการแสดงมารยาของผู้หญิงโดยผ่านพฤติกรรมของธิดามารนี้ล้วนแล้วแต่ผูกโยงกับความเป็นไปของมาฆาแห่งโลกทั้งสิ้น มาฆาของโลกในที่นี้เป็นเรื่องของกิเลสที่นิมิตขึ้นมาฝีมือของมารเพื่อมุ่งประโลมใจให้มนุษย์ดีอยู่ในบ่วงมาร และไม่สามารถหลุดพ้นออกจากบ่วงมารนี้ได้ ถ้าทราบใดที่มนุษย์ยังข้องเกี่ยวกับกามคุณทั้งในเบื้องต้นและเบื้องหน้า

เอกสารอ้างอิง

- ก.หงส์ลดารมภ์.(2468). *ศัพท์สงเคราะห์*. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย.
- ก๊ออยู่โพธิ.(2477). *มาร*. พระนคร : โรงพิมพ์ยั้งหลี่.
- กุสุมา รัชชมณีและคณะ.(2550). *ศกดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.
- ฎีกาพาหุง. (2458). พระนคร : โรงพิมพ์ไทย.
- นาคะประทีป. (2500). *สัมภारวิปาก*. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร : โรงพิมพ์ส.ธรรมภักดี.
- นิยะดา เหล่าสุนทร.(2543). *ไตรภูมิพระร่วง : การศึกษาที่มา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2496). *ปฐมสมโพธิกถา*. พระนคร : .โรงพิมพ์วัฒนาพานิช.
- ป๋วย แสงฉาย. (2494). *พุทธปรัชญา*. พระนคร : โรงพิมพ์ส.ธรรมภักดี.
- ป๋วย แสงฉาย. (2498). *สาวกปรัชญา*. พระนคร : โรงพิมพ์ส.ธรรมภักดี.
- ป๋วย แสงฉาย. (2499). *หลักพุทธประวัติ เล่ม 1-2*. พระนคร : โรงพิมพ์ส.ธรรมภักดี.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2541). *สตรีในคัมภีร์ตะวันออก*. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ทรงสุรกิจ, จมื่น (พราว บุญรัตนพันธ์). ม.ป.ป. *มาระชาศิลป์คำฉันท์*. พระนคร : สุจินต์การพิมพ์.
พญาลีไท, (2535). *ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ : บริษัทเอส.
อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย.
พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค 6. (2501). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญา โณ). (2522). *พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการประพันธ์*.
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
วิจิต แก้วจินดา. (2533). “*เทวบุตรมารในคัมภีร์บาลีของพุทธศาสนาเถรวาท*,” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ศักดิ์ศรี เข้มนัลดา. (2545). *วรรณคดีพระพุทธศาสนาพหุภาษาไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พรินติ้งเอนด์พับ
ลิชชิ่งจำกัด (มหาชน), (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี
เข้มนัลดา ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ต.จ.ว. ณ วัดโสมนัสวิหาร วันอาทิตย์ที่ 13 มกราคม พ.ศ.2545)
สนธิวรรณ อินทรลิป. (2536). *อภิธานศัพท์จิตรกรรมไทยเนื่องในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : สภา
การศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย.
สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2533). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*.
กรุงเทพฯ : เงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช
กุมารี.
เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2543). *ทฤษฎีคติชนและวิธีการศึกษา*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2546). “*ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น*,” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
อิสราภรณ์ พร้อมเพรียงพันธ์. (2545). “*ชาตानในวรรณกรรมตะวันตกและมารในวรรณกรรมไทย*”
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.